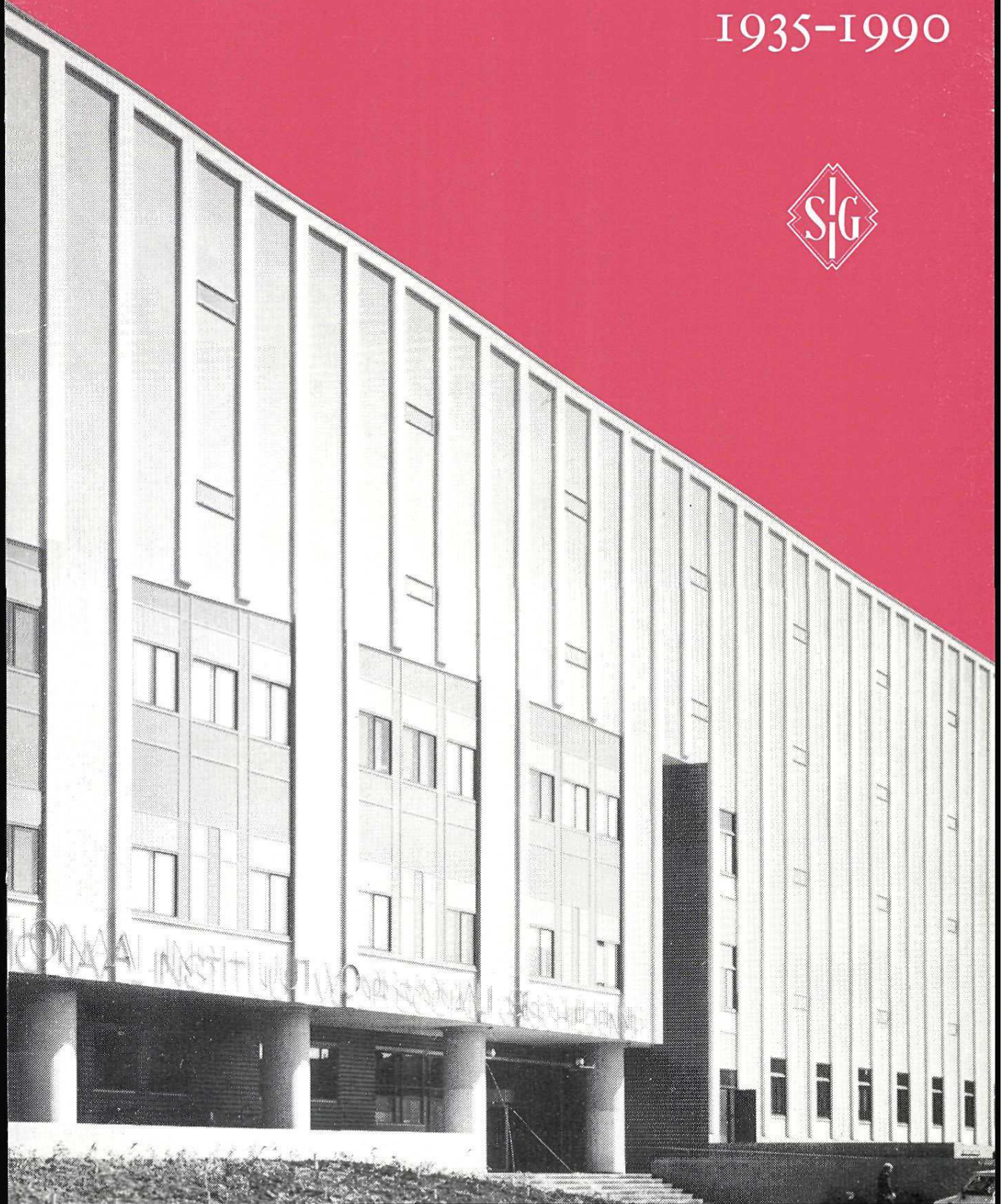
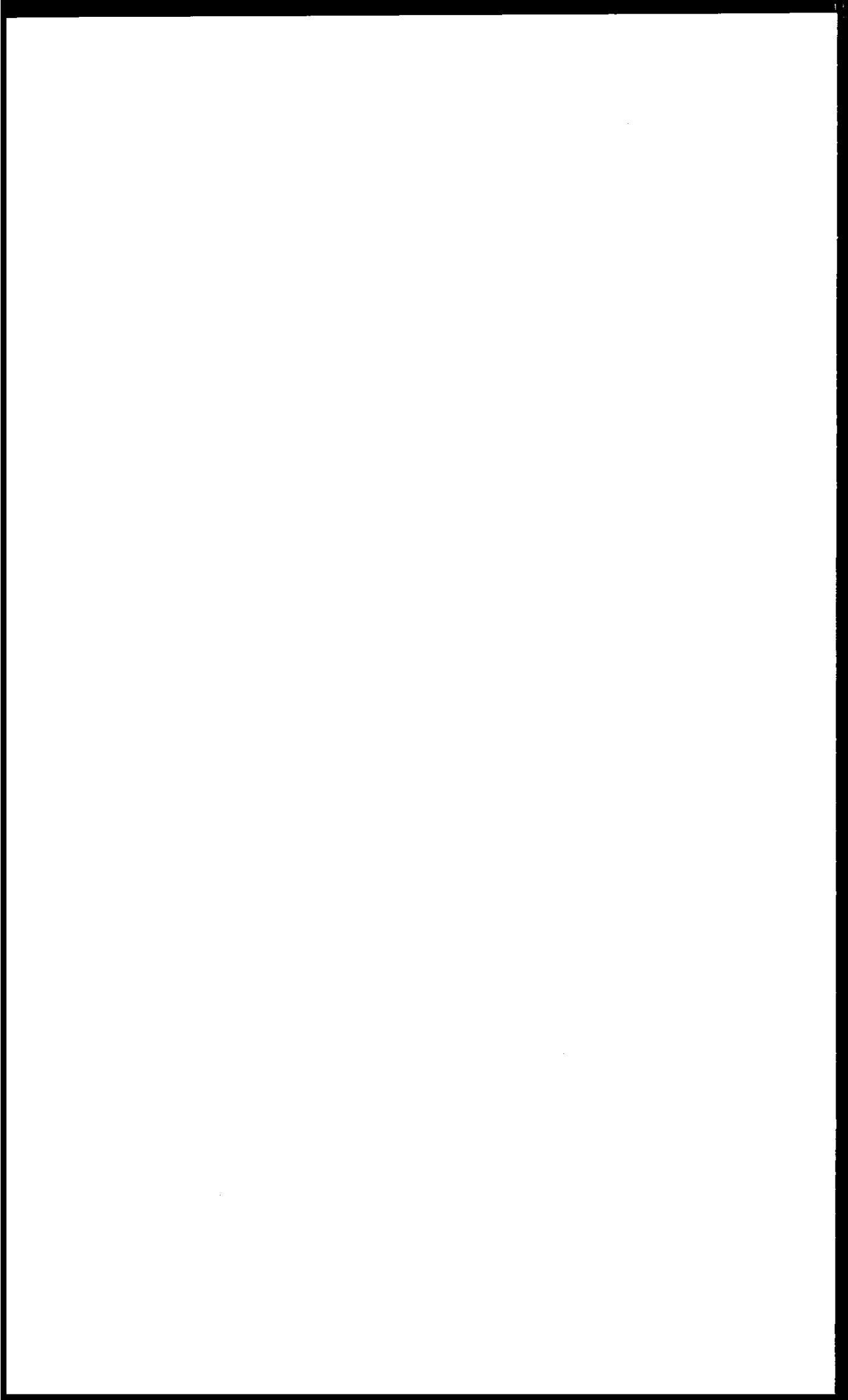

OUDE STUKKEN IN EEN NIEUW JASJE

Het Internationaal Instituut
voor Sociale Geschiedenis

1935-1990

Oude stukken in een nieuw jasje

Het Internationaal Instituut

voor Sociale Geschiedenis

1935-1990

Internationaal Instituut

voor Sociale Geschiedenis

Amsterdam 1991

De tekst van deze brochure verscheen eerder als artikel onder dezelfde titel in: *Het elfde jaarboek voor het democratisch socialisme. Onder redactie van Marnix Krop, Martin Ros, Saskia Stuiveling en Bart Tromp. Amsterdam, Uitgeverij de Arbeiderspers, Wiardi Beckman Stichting, 1990.*

Tekst: Aad Blok, Mies Campfens, Bert Duijsings en Jan Lucassen.

Copyright © 1990 Wiardi Beckman Stichting
Copyright © 1991 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.*

Voor verdere informatie:

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
Cruquiusweg 31
1019 AT Amsterdam
telefoon 020-668 58 66
telefax 020-665 41 81

Inleiding

‘Tot mijn grooten spijt kan ik U niet helpen aan strooibiljetten, brochures of anderszins. Toen ik voor 3 jaren op onrechtvaardige gronden door de afd. Zwolle van de S.D.A.P. als lid dier partij ben geroyeerd, heb ik in overleg met mijn vrouw alle herinneringen aan die politieke organisaties verbrand. [...] Uit de negentiger jaren heb ik nog één portret, en het doet mij groot genoegen, dat ik U dit althans *ter leen* kan toezenden.’¹

Bovenstaand citaat komt uit de brief die H.J. van der Vegt (1864-1944), een van de twaalf oprichters van de SDAP, op 18 juli 1934 aan de archivaris van de partij, Annie Adama van Scheltema-Kleefstra, stuurde in antwoord op haar verzoek om materiaal beschikbaar te stellen voor de tentoonstelling over veertig jaar SDAP. Het is een van de vele gevallen waarin documenten over de arbeidersbeweging verloren zijn gegaan. Het geeft tegelijkertijd aan hoe belangrijk het is dat er instellingen bestaan die historisch materiaal verzamelen. Stukken kunnen dan veilig en goed geordend bewaard blijven, terwijl het bij elkaar brengen van meerdere collecties de afzonderlijke verzamelingen een meerwaarde geeft. Het wordt mogelijk verschillende – op het eerste gezicht vaak onbelangrijke – gegevens te combineren en verbanden te leggen.

De inrichters van de tentoonstelling over honderd jaar

sociaal-democratie, die voor 1994 gepland is, zullen het wat betreft de geschiedenis van de latere periode waarschijnlijk gemakkelijker hebben met het bijeenbrengen van stukken. Verschillende instellingen zijn zich nu bewust van het belang van het verzamelen van historisch materiaal op het gebied van de sociale geschiedenis, geschiedenis van politieke partijen, vrouwenbeweging en andere emancipatorische bewegingen. Voor Nederland noemen we het Sociaal-Historisch Centrum voor Limburg, het Katholiek Documentatie Centrum, het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen en het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV).

Een van 's werelds grootste en belangrijkste instellingen op dit gebied is het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam. Een voormalig cacao-pakhuis aan de Cruquiusweg, in het oostelijk havengebied van Amsterdam, huisvest tegenwoordig een van 's werelds belangrijkste archief- en bibliotheekcollecties op het gebied van de geschiedenis van socialisme, anarchisme, communisme, de vakbeweging en moderne emancipatiebewegingen in het algemeen. In het nieuwe pand zijn bovendien ook de verwante collecties van het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief en van het Nederlands Permuseum ondergebracht, terwijl in het souterrain het Audiovisueel Archief (AVA) van de Stichting Film en Wetenschap een onderkomen heeft gevonden.

De verhuizing van het IISG, in mei 1989, naar dit moderne, goed geoutilleerde gebouw vormt het sluitstuk en tegelijkertijd het startpunt van een aantal belangrijke ontwikkelingen, die meer dan voldoende redenen geven om hier de schijnwerpers op dit vijfenvijftigjarige instituut te richten. In het onderstaande verhaal gaan we nader in op de drie hoofdonderdelen van het IISG: de collecties, het wetenschappelijk onderzoek en de dienstverlening. Het

accent zal hierbij vooral gelegd worden op de Nederlandse collecties en op de nieuwe faciliteiten en publicatieactiviteiten.

Geschiedenis in het kort

De negentiende en twintigste eeuw worden algemeen beschouwd als tijdperken van grote sociale onrust en verandering. De Franse Revolutie, het revolutionaire jaar 1848, de Parijse Commune, het ontstaan van de arbeidersbeweging en de ontwikkeling van socialisme, anarchisme en communisme: allemaal hebben ze onuitwisbare sporen in onze huidige samenleving nagelaten. Veel van het belangrijkste archiefmateriaal op dit terrein is te vinden op één plek: het IISG in Amsterdam.

Hoe is dit materiaal, afkomstig uit allerlei landen van de wereld, nu uitgerekend in Amsterdam terechtgekomen? Nederland heeft niet bepaald een hoofdrol gespeeld in de ontwikkeling van deze sociale bewegingen, al heeft het een aantal interessante denkers en activisten op dit terrein voortgebracht. Wel is er sprake van een eeuwenlange traditie van wetenschap en tolerantie. Men zou kunnen stellen dat deze twee kenmerken gepersonifieerd werden door een van de twee oprichters van het IISG, professor Nicolaas Wilhelmus Posthumus (1880-1960).

De sociaal-democraat en jurist Posthumus werd in 1913 benoemd als eerste hoogleraar in de economische geschiedenis aan de nieuw opgerichte Nederlandsche Handelshoogeschool te Rotterdam. Niet alleen de theorie, maar ook de praktijk van de economische geschiedschrijving had zijn interesse, zoals bleek uit zijn belangrijke aandeel in de oprichting van het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief (NEHA) in hetzelfde jaar. Dit instituut bood, inclusief zijn Economisch-Historische Bibliotheek (EHB)

een onderkomen aan een uitgebreide collectie economisch-historisch materiaal.

Enerzijds ontwikkelde Posthumus' belangstelling, en daarmee die van het NEHA, zich in de loop der jaren steeds meer in internationale richting; anderzijds verbreedde die belangstelling zich steeds meer in de richting van de sociale geschiedenis. Posthumus' eigen activiteiten op het gebied van de prijzengeschiedenis bezorgden hem niet alleen grote internationale bekendheid, maar ook veel buitenlandse contacten. Posthumus had een brede opvatting van het begrip 'economische geschiedenis'. Zijn interesse ging vooral ook uit naar de geschiedenis van arbeid, arbeidsmarkt en arbeidsverhoudingen. Het NEHA begon dan ook vanaf de oprichting met het verzamelen van vakbondsarchieven: van 1913 tot 1934 werden meer dan dertig archieven van vakbonden en aanverwante organisaties verworven, waaronder het archief van de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkerbond (ANDB). Al voor de oprichting van het NEHA werd er in Nederland een begin gemaakt met het verzamelen van stukken over de arbeidersbeweging. Dit gebeurde onder de paraplu van het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen, dat in 1899 was opgericht met als doel het helpen bij de oprichting en opbouw van arbeidersorganisaties. In 1923 ging het CBSA ter ziele; het voornaamste deel van de collectie werd in 1934 via de gemeente Amsterdam aan de EHB toegewezen. In dezelfde periode verwierf het NEHA het persoonlijk archief en de bibliotheek van Ferdinand Domela Nieuwenhuis.

Twee factoren brachten Posthumus in het begin van de jaren dertig tot het nemen van een grote stap: het samenbrengen van de sociaal-historische collectie van het NEHA in een apart instituut voor sociale geschiedenis. Ten eerste bleek de statutaire, financiële en organisatorische inrichting van het NEHA niet berekend op de eisen gesteld door

de groeiende sociaal-historische collectie. Dit hangt samen met de tweede factor: de snel verslechterende politieke situatie in veel Europese landen. De opkomst van fascisme, stalinisme en nationaal-socialisme in bijna geheel Oost-, Centraal- en Zuid-Europa vormde een bedreiging voor zowel de politieke en ideologische tegenstanders van deze totalitaire systemen, als ook voor hun erfgoed: de nalatenschap van mensen als Marx en Engels, Bakunin, Trotski, Bernstein en Kautsky, om slechts de allerbekendste te noemen. Posthumus bezat niet alleen de politieke en wetenschappelijke overtuiging dat dit belangrijke erfgoed van de Europese cultuur voor de ondergang behoed moest worden, maar slaagde er ook in de financiële en organisatorische middelen te vinden om het materiaal te verwerven en toegankelijk te maken voor wetenschappelijk onderzoek in een Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis.

Zijn belangrijkste steun in deze onderneming werd Nehemia de Lieme (1882-1940), die in 1904 medeoprichter was en eerste directeur van N.V. De Centrale Arbeiders-Verzekerings- en Depositobank te Den Haag. De Centrale kwam mede voort uit kringen rond de SDAP en moest volgens de statuten een groot deel van de winst besteden aan culturele doeleinden binnen de arbeidersbeweging. De Lieme bleek bereid het op te richten Instituut te financieren, terwijl de gemeente Amsterdam een gebouw ter beschikking stelde: een voormalige meisjes-HBS aan de Keizersgracht 264. Op 25 november 1935 richtten het NEHA en De Centrale gezamenlijk het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis op, in de vorm van een stichting. De stichtingsvorm waarborgde de gewenste onafhankelijkheid en bood de mogelijkheid de nieuwe taken ruim te definiëren.

Het nieuwe instituut kon starten met als basis de sociaal-

historische collectie van het NEHA en een aanzienlijke gedeeltelijke ondersteuning door De Centrale. Tot de Tweede Wereldoorlog stelde De Centrale f 750 000 (in huidige omstandigheden circa f 15 000 000) ter beschikking voor lopende kosten en aankopen. Het jonge IISG begon met veel energie aan een acquisitieprogramma, dat er in de eerste plaats op gericht was bedreigde archief- en bibliotheekcollecties voor de ondergang te behoeden. Vooral de rol van Annie Adama van Scheltema-Kleefstra, die behalve archivaris van de SDAP de eerste bibliothecaresse van het IISG werd, was hierin van groot belang. Zij slaagde erin verschillende belangrijke archieven – waaronder de laatste gedeelten van de Nettleau-collectie met daarin het Bakunin-archief – onder de ogen van de nazi's uit Oostenrijk en Duitsland te smokkelen. In deze periode kwam het IISG ook in het bezit van het historische archief van de Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD), het zogenaamde 'Parteiarchiv', dat als apart onderdeel van het SPD-archief onder andere de schriftelijke nalatenschap van Karl Marx en Friedrich Engels bevatte. Na een lange en ingewikkelde voorgeschiedenis van onderhandelingen met verschillende vertegenwoordigers van de Sovjetunie bood de SoPaDe, de SPD in ballingschap, in maart 1938 het 'Parteiarchiv' aan het IISG te koop aan.

Na de overwinning van de fascistten in de Spaanse Burgeroorlog vonden de bedreigde archieven van de Federación Anarquista Ibérica (FAI) en van de Confederación Nacional del Trabajo (CNT) ook een onderdak in Amsterdam. Met name de contacten van Arthur Lehning in anarchistische kringen zijn hierbij van belang geweest. De ontwikkelingen in de Sovjetunie in de jaren dertig onder Stalin brachten verschillende oppositionele groepen ertoe hun archief- en bibliotheekcollecties onder te brengen in het IISG; daaronder het archief van de Partija Socialistoj-

Revolucionerov (Sociaal-Revolutionaire Partij) en een gedeelte van het archief van Trotski. Deze aanwinsten in de collectie zijn vooral te danken geweest aan de activiteiten van Boris Ivanovich Nikolaevsky (1887-1966). Hij werd de directeur van de Parijse vestiging van het Instituut, die in 1936 werd geopend, en speelde een belangrijke rol in de voorgeschiedenis van onderhandelingen over het 'Partei-archiv'.

Hoezeer de verschillende collecties die een plaats vonden in het IISG echt werden bedreigd, bleek in november 1936, toen door of op instigatie van de Sovjet-geheime dienst ingebroken werd in de Parijse vestiging en een deel van het Trotski-archief werd gestolen. Een nog veel grotere bedreiging wachtte echter de hoofdvestiging in Amsterdam. In de loop van 1938, toen hij het steeds waarschijnlijker ging achten dat Hitler de Nederlandse neutraliteit niet zou blijven eerbiedigen, was Posthumus begonnen met het organiseren van een veiliger onderkomen voor de belangrijke collecties van het jonge instituut. Een belangrijk deel van het materiaal werd nu ondergebracht in Groot-Brittannië; eerst in Harrogate, Yorkshire en vanaf 1939 in Oxford, waar de bekende sociaal-historicus G.D.H.Cole en de econoom Sir William Beveridge zich inspanden voor het instituut in ballingschap.

Deze maatregelen bleken na de Duitse inval in mei 1940 bepaald niet overdreven. Op 15 juli 1940 werd het IISG door de Sicherheitsdienst voor het publiek gesloten. Over de periode van mei tot juli 1940 herinnerde een oud-medewerkster zich: '[...] de werkzaamheden van het nog aanwezige personeel bestonden voornamelijk uit scheuren, vernietigen van correspondentie e.d.'² Eveneens werd in deze periode nog een groot gedeelte van de Nederlandse brochures in veiligheid gebracht. Het instituut zou tot het einde van de oorlog door Duitse troepen bezet blijven. De

directeur en de rest van het personeel werd verdere toegang geweigerd. Met ingang van 1 januari 1941 werd al het personeel ontslagen; De Lieme was op 24 juni 1940 overleden en niet meer in staat geweest financiële zekerheden voor het instituut te regelen. In 1942 werd Posthumus ontslagen als hoogleraar aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam en als directeur van het NEHA. De Parijse vestiging werd ook al in juni 1940 door de Duitsers bezocht, waar ze op het spoor kwamen van een dependance in het stadje Amboise, in de buurt van Tours. Het nabijgelegen geheime depot hebben ze echter nooit gevonden. Evenals het instituut in Amsterdam is de vestiging in Parijs geheel leeggeplunderd door de Duitse bezetter.

Het belang dat de nazi's aan het IISG-materiaal hechtten blijkt wel uit de voortdurende onderlinge strijd tussen verschillende instanties aangaande het beschikkingsrecht over het geconfisqueerde materiaal.³ Vanuit het Deutsche Arbeitsfront – de door de nazi's opgelegde werknemersorganisatie – probeerde de leider, Ley, het IISG onder zijn hoede te krijgen, om daarmee zijn streven naar een ideologisch monopolie binnen de NSDAP te kunnen ondersteunen. De SA-leider Rosenberg had soortgelijke ideeën: in 1941 was hij door Hitler persoonlijk belast met het opzetten van een instituut voor nationaal-socialistisch onderzoek. De derde mededinger was het hoofd van de SD, Heydrich. Zijn interesse in het IISG was nog praktischer: hij was op zoek naar materiaal dat de SD op het spoor van te liquideren tegenstanders zou kunnen zetten. Uiteindelijk won Rosenberg deze stammenstrijd, hoewel van zijn verdere plannen niet veel terecht is gekomen. Gevolg van zijn overwinning was wel dat de gehele in Amsterdam nog aanwezige collectie werd weggehaald en over heel Midden- en Oost-Europa verspreid raakte. Terwijl Nederland in mei 1945 aan de economische wederopbouw begon,

moest het IISG aan de wederopbouw van zijn totale collectie beginnen.

Het zou vele jaren duren voordat het geroofde materiaal – voor zover niet vernietigd – weer terug was in Amsterdam. Pas in 1951 kon het IISG weer officieel worden opengesteld voor het publiek. Ook in de daaropvolgende jaren kwamen er nog gedeelten van de collectie te voorschijn. De laatste lading geroofd materiaal arriveerde eind 1956 uit de Poolse stad Krakow, terwijl er twee jaar later nog een in bewaring gegeven koffer vol documenten in slechte staat terugkwam van de Amerikaanse Library of Congress.

Het uitzoeken en sorteren van het teruggekomen materiaal was echter niet het enige probleem waar het instituut zich voor gesteld zag: de personele en financiële problemen waren zo mogelijk nog groter. De vooroorlogse staf keerde voor een belangrijk deel niet terug op het instituut, terwijl de inkomsten van het instituut nauwelijks de helft van het vooroorlogse peil bedroegen. Was de financiering voor de oorlog een zaak van alleen De Centrale geweest, nu werd de subsidiëring gelijkelijk verdeeld over De Centrale, de gemeente Amsterdam en het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. De financiële nood werd slechts zeer gedeeltelijk verlicht door herstelbetalingen door de Duitse en Nederlandse regering.

De nieuwe directeur van het IISG, Adolf Johann Cord Rüter (1907-1965), hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden, die Posthumus in 1951/52 was opgevolgd, kon langzaam beginnen met de consolidatie en nieuwe uitbouw van het instituut. Rütters belangrijke verdiensten lagen in zijn talent voor financiële zaken, zijn aandacht voor het toegankelijk maken van de collecties en het bevorderen van wetenschappelijk onderzoek en publikaties. Gedurende zijn directoraat namen de instituutsinkkomsten enorm toe mede dankzij schenkingen door, onder andere, de

Deutsche Forschungsgemeinschaft en de Rockefeller- en de Ford Foundation. Voor de toegankelijkheid van de collecties was een goede catalogisering van de bibliotheek essentieel. Dit monnikenwerk resulteerde in 1970/71 uiteindelijk in de eerste gedrukte catalogus die, verdeeld in twaalf banden, zo'n 310 000 titels bevatte. Onder Rütters leiding verschenen vanaf 1955 ook verschillende publikaties, terwijl hij ook aan de wieg stond van de gezaghebbende *International Review of Social History*, een voortzetting van het vooroorlogse tijdschrift.

Rütters vroege dood, in 1965, maakte dat hij de grote populariteit van de sociale geschiedenis, mede onder invloed van de revolutionaire stemming in '68, niet meer heeft mogen meemaken. De geschiedenis van de arbeidersbeweging, het anarchisme en revolutionaire bewegingen sprak tot de verbeelding van een nieuwe generatie historici. De opleving liet het IISG niet onberoerd: het aantal bezoekers verdubbelde, het personeel werd uitgebreid en de collecties namen fors toe in aantal en omvang. Waar in de vooroorlogse periode de nadruk had gelegen op het redden van het typisch 'linkse' erfgoed, bestreek het IISG nu een veel breder gebied van de moderne sociale geschiedenis. Zo werd allerlei materiaal betreffende de katholieke sociale actie verzameld, terwijl ook het CNV-archief zijn weg naar het IISG vond.

Maar deze groei bracht andere problemen met zich mee. De opvolgers van Rüter, professor Frits de Jong Edz., die het instituut leidde van 1966 tot 1977, en drs. J. Rein van der Leeuw, directeur van 1977 tot 1985, kregen te maken met een instituut waarvan de organisatorische structuur, de beschikbare ruimte en de financiën niet meer opgewassen bleken tegen de gevolgen van die groei. Vanaf de jaren zestig werd de financiering van het instituut vrijwel geheel door het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen

gedragen; dit leidde in 1968 tot organisatorische aansluiting bij de Universiteit van Amsterdam. Deze constructie bleek echter geen goede oplossing voor de problemen te bieden, zodat een interuniversitaire status voor het IISG de aangewezen oplossing leek. Dankzij de inspanningen van een werkgroep onder leiding van professor Piet de Wolff, voorzitter van de Stichting IISG, werd vervolgens in 1979 aansluiting bij de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen gerealiseerd. Het eigendom van de collecties bleef in handen van de onafhankelijke Stichting IISG.

Met de terugkeer van het grootste deel van het materiaal na de oorlog en de groei van de collecties vanaf het midden van de jaren zestig werd ook het huisvestingsprobleem steeds nijpender. Een oplossing voor de langere termijn leek gevonden toen in 1969 een veel groter gebouw betrokken kon worden aan de Herengracht 262-266, het voormalige gebouw van verzekeringsmaatschappij de Nederlandse Lloyd. Maar reeds na twaalf jaar bleek ook dit pand te klein om de steeds groeiende hoeveelheid materiaal te herbergen. Het probleem werd bovendien acuut, toen het gebouw onder de last van het papier dreigde te scheuren. De enige op korte termijn voorhanden zijnde oplossing was een nogal afgelegen bedrijfspand in het westelijk havengebied van Amsterdam. Het gebouw aan de Kabelweg, dat reeds een aantal jaren gedeeltelijk in gebruik was als depot, werd in 1981 betrokken als tijdelijk onderkomen op weg naar een definitievere huisvesting. Het IISG zou er desondanks ruim acht jaar blijven.

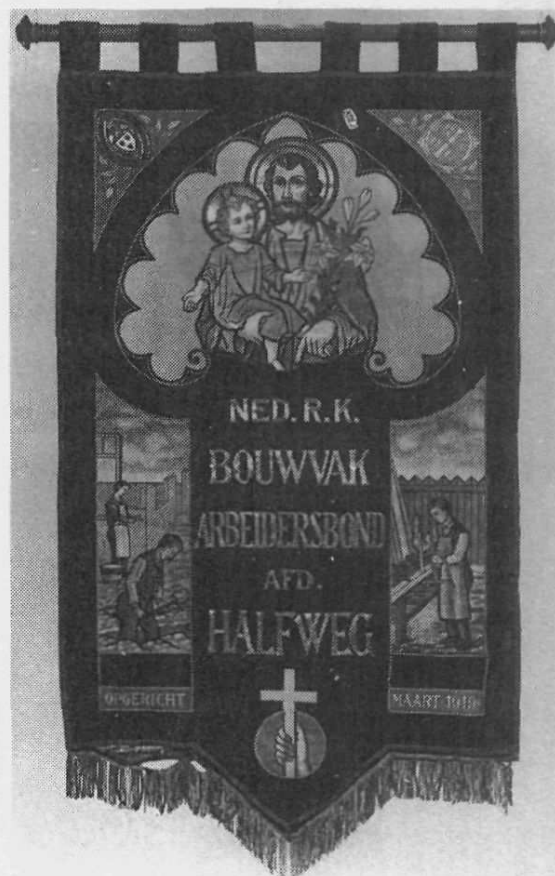
Om de organisatorische problemen meer verantwoord op te kunnen lossen werd een algehele reorganisatie van het IISG ondernomen. Hiervoor werd een bewindvoerder, dr. Eric Fischer, aangesteld. De oude structuur van 'kabinetten' – geografisch en thematisch ingedeelde eenheden, die zowel verantwoordelijk waren voor acquisitie en

terbeschikkingstelling van materiaal, als ook voor wetenschappelijk onderzoek – maakte plaats voor een organisatiestructuur, waarin een min of meer strikte scheiding bestaat tussen een afdeling verantwoordelijk voor de acquisitie, ontsluiting en terbeschikkingstelling van de collectie, en een wetenschappelijke afdeling. Daarnaast werd er een afdeling 'Algemene Zaken' gecreëerd, die ondersteuning moest kunnen bieden aan de andere afdelingen en bovendien een taak te vervullen kreeg in de groeiende externe dienstverlening, zoals het organiseren van congressen.

Na de afronding van de reorganisatie in 1987 werd Eric Fischer benoemd tot directeur, met Jaap Kloosterman als adjunct-directeur. Behalve dat de reorganisatie een oplossing voor de groei problemen van het IISG bood, zette zij zelf ook een aantal nieuwe ontwikkelingen in gang op het gebied van de collectievorming, het wetenschappelijk onderzoek, publikaties, bibliotheekautomatisering en externe dienstverlening. En, last but not least, op het gebied van de huisvesting. In mei 1989 verhuisde het IISG voor de derde keer binnen twintig jaar. In het nieuwe gebouw aan de Cruquiusweg werd het IISG weer samengebracht met de instelling waaraan het ontsproot, het NEHA. Het nieuwe gebouw moet met zijn 12 000 vierkante meter oppervlakte voldoende ruimte bieden voor het IISG en NEHA in de komende decennia, terwijl ook het Nederlands Persmuseum, met zijn unieke nationale en internationale krantencollectie, onderdak aan de Cruquiusweg heeft gevonden. Het Audiovisueel Archief van de oorspronkelijk in Utrecht gehuisveste Stichting Film en Wetenschap kreeg bovendien met zijn indrukwekkende collectie historisch film- en geluidsmateriaal een nieuw onderkomen in een eigen gedeelte van het pand. Het samenbrengen van deze vier instellingen onder één dak heeft aan de Cruquiusweg een uniek centrum voor sociaal-historisch onderzoek en documentatie doen ontstaan.

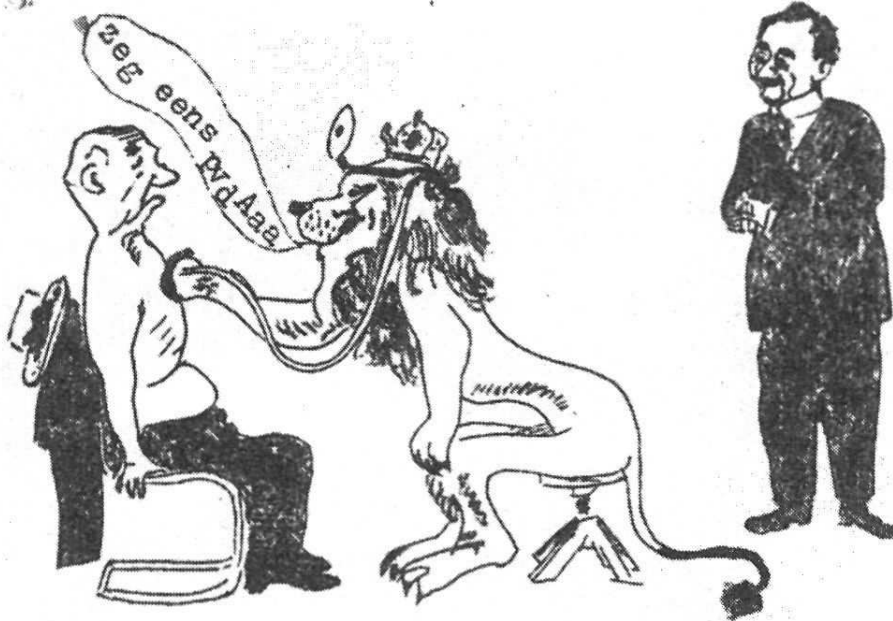

W.A. Vliegen (ca. 1888) en H.J. van der Vegt (foto's Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis).

Twee vakbondsvaandels (bruikleen Vakbondshistorische Vereniging en Industriebond FNV).

De Dr Wiardi Beckman-stichting

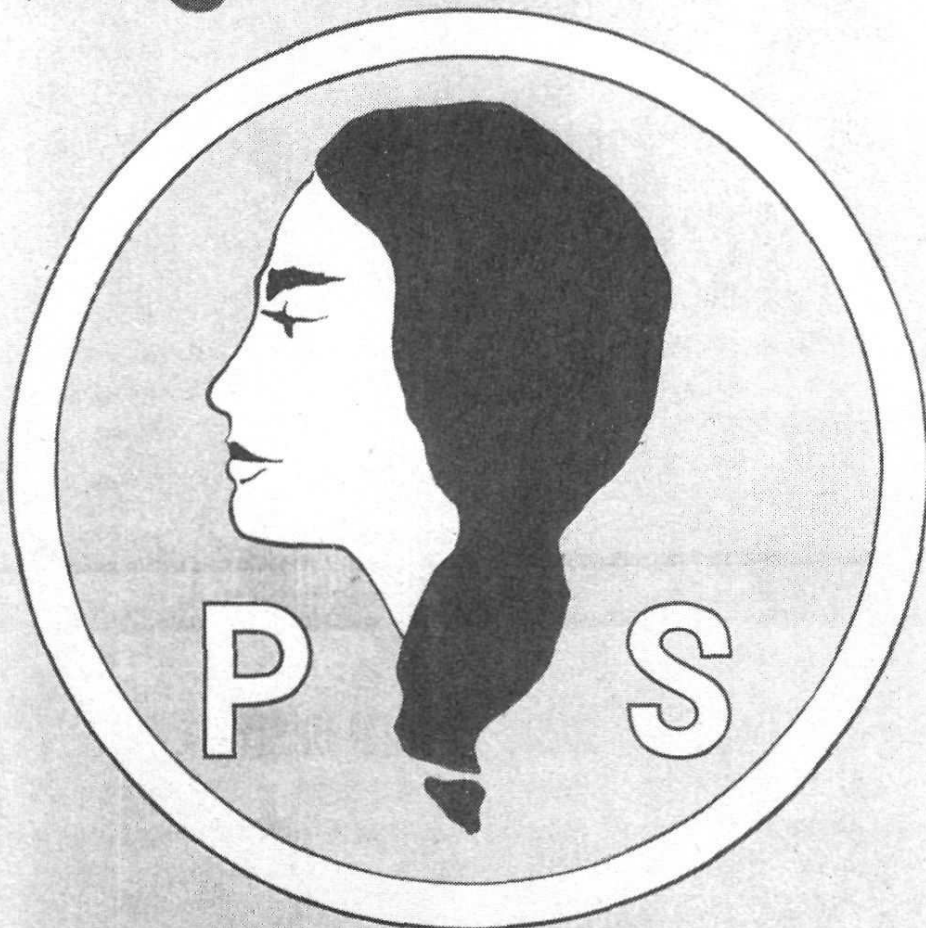
meent, dat de staat de medische verzorging van het gehele volk tot zich moet trekken.

Prentbriefkaart naar aanleiding van een rapport van de WBS, waarschijnlijk 1952 (foto Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis).

Demonstratie tegen de Nieuw-Guinea politiek (foto Kors van Bennekom).

mujer

**EL SOCIALISMO SE
CONSTRUYE CONTIGO.**

**CITA DEL SOCIALISMO CON LAS MUJERES
STA. LAURA-27 DE FEBRERO**

Affiche van de Chileense Partido Socialista voor de parlementsverkiezingen van 4 maart 1973 (foto Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis).

De Berlijnse muur wordt afgebroken, november 1989 (foto J. Simajchlova).

Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis aan de Cruquiusweg 31, Amsterdam (foto Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis).

De collecties

Een volledig overzicht van de collecties is in dit bestek natuurlijk niet te bieden. Om een algemene indruk te geven kan misschien het beste worden begonnen met een overzicht van een aantal internationale kerncollecties. Allereerst noemen we dan de collecties van en over theoretici: proto- en vroege sociologen en Utopisten (van Bacon tot Proudhon en Owen). Daarnaast zijn er collecties betreffende de praktijk van vroege sociale bewegingen, zoals de Franse Revolutie, de Chartisten, de 1848-bewegingen in Duitsland en Frankrijk en de Parijse Commune.

Van de collecties, die betrekking hebben op de georganiseerde arbeidersbeweging valt het oog natuurlijk direct op het historisch archief van de Duitse SPD. In dit archief is, naast de stukken van Marx en Engels, materiaal te vinden van bekende personen als Moses Hess, August Bebel en Eduard Bernstein, en organisaties als de Algemene Raad van de Eerste Internationale, de notulen van de SPD-Reichstagfractie en de papieren van de Centrale Raad van de Duitse Socialistische Republiek (1918-1919). Als aanvulling op dit archief moeten nog het Kautsky-archief en de collectie over de Tweede Internationale genoemd worden. De collectie van de Derde Internationale (Komintern) is vergeleken met de zusterinstelling in Moskou (het Instituut voor Marxisme-Leninisme) vrij mager; de Trotskistische Vierde Internationale is daarentegen wel goed vertegenwoordigd, terwijl er ook veel stukken van Trotski zelf op het IISG te vinden zijn. Ook is het meeste materiaal betreffende de Socialistische Internationale en het Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen (IVVV) in Amsterdam te vinden. Voorts bezit het IISG de beste collectie over anarchisme ter wereld, met het Bakunin-archief en de archieven van de Spaanse vakbonden CNT en FAI.

Ook de vrouwengeschiedenis komt in het IISG goed tot haar recht met de collecties van Sylvia Pankhurst, Emma Goldman en Dora Russell.

Om een indruk te krijgen over welke hoeveelheden materiaal het gaat, die in de loop van vijfenvijftig jaar in het IISG zijn bijeengebracht, enkele cijfers. De totale omvang van de collecties van alle aan de Cruquiusweg gehuisveste instituten beslaat circa vijfendertig kilometer plankruimte; vijftwintig kilometer, ofte wel één miljoen banden aan gedrukt materiaal. De archief- en documentatiecollecties van het IISG nemen zo'n zeven kilometer in beslag, waarvan de ongeveer 800 Nederlandse archieven circa 5500 meter beslaan. Daarnaast bestaat er nog een afzonderlijke collectie audiovisueel materiaal, de afdeling Beeld en Geluid (de vroegere Ikonografische afdeling).

Om wat voor soort materiaal gaat het nu eigenlijk? Dat is zeer gevarieerd: van brieven, notulen, herinneringen, boeken, brochures, jaarverslagen, statuten, kranten, tijdschriften, pamfletten, circulaires, affiches, foto's, prenten, schilderijen, vlaggen, vaandels, spandoeken, stickers, buttons, speldjes, grammofoonplaten, tot geluids- en videobanden toe. En daarmee is de opsomming nog niet volledig.

Ook bij de Nederlandse archieven is de diversiteit in soort en maat zeer groot. Zo vormt het IISG het officiële depot voor PvdA, CNV en FNV en aangesloten bonden; tegelijkertijd verzamelt het IISG ook materiaal van 'onofficiële organisaties' als Bluf!, Breed Initiatief Verdergaande Acties tegen Kruisraketten (Bivak) en Muurkrant Utrecht. De Nederlandse archief- en documentatiecollectie kan als volgt worden ingedeeld:

1. politieke partijen en groeperingen, inclusief hun ne-

venorganisaties zoals vrouwen- en jeugdorganisaties, en wetenschappelijke bureaus;

2. actiegroepen, comités en verenigingen op het gebied van armen-/werklozenzorg en sociale voorzieningen, buitenland, drankbestrijding, ethiek en religie, racisme, jeugd, justitie en wetgeving, onderwijs en wetenschap, pacifisme en antimilitarisme, volksgezondheid en welzijn, vormingswerk en wonen;

3. vakbeweging;

4. coöperaties, produktieve associaties en communes;

5. werkgeversorganisaties, overlegorganen, ondernemingsraden, bedrijfskernen;

6. communicatie;

7. personen.

De kern van de Nederlandse collecties van het jonge IISG werd in eerste instantie gevormd door de Nederlandse sociaal-historische verzameling van het NEHA. Al spoedig na de oprichting vond ook het SDAP-archief zijn weg naar het IISG. Reeds voor de oprichting van het IISG was Posthumus actief betrokken bij het beheer van het archief van de SDAP. In 1931 werd er een archiefcommissie door de partij in het leven geroepen waarin, behalve Posthumus, ook E. Boekman, C. Woudenberg, L.A. Ankum en H.B. Wiardi Beckman zitting hadden. De commissie werd ingesteld omdat er problemen waren gerezen met de ordening van het partijarchief. Op het secretariaat kon men oude stukken vaak niet terugvinden. Vanaf 1918 was er een nieuwe systematiek aangehouden en men ging er in het begin van de jaren dertig vanuit dat veel materiaal van vóór 1918 niet meer aanwezig was, enkel en alleen omdat het moeilijk was terug te vinden.

Posthumus inventariseerde in de loop van 1931 de problemen en schreef een rapport: 'Om verschillende redenen

is het gewenscht dat de SDAP een behoorlijk geordend en beheerd archief heeft. Een partij als de SDAP met een groote toekomst, die een historische taak heeft te vervullen, is het aan haar standing verplicht de bescheiden betreffende haar geschiedenis zorgvuldig te bewaren. Zij is dat ook verplicht tegenover het nageslacht, opdat dit in staat zij kennis te nemen hoe de ontwikkelingsgang der Partij is geweest. Niet in de laatste plaats ook is de SDAP tegenover de wetenschap verplicht te zorgen, dat de geschiedschrijver der Nederlandsche arbeidersbeweging later betrouwbaar materiaal kan vinden, waardoor het hem mogelijk is deze beweging objectief te bestudeeren en te beschrijven.⁴

Volgens Posthumus viel het met de aanwezigheid van het oude materiaal wel mee. Het was wel noodzakelijk een archivaris aan te stellen. Posthumus stelde Annie Adama van Scheltema-Kleefstra voor, die ook onder hem zou gaan werken als bibliothecaresse van de in 1932 door het NEHA op te richten EHB. Het partijbestuur ging akkoord met de aanbevelingen van de archiefcommissie en mevrouw Scheltema werd archivaris van de SDAP. Ze was niet erg onder de indruk van wat ze aantrof in het oud-archief: '[...] uit die wand van ingekomen brieven en enkele kranten zou ik nooit een tentoonstelling kunnen opbouwen [...]'⁵ Twee en een halve week na de officiële oprichting van het IISG stelde Posthumus in een vergadering van de archiefcommissie voor het oud-archief in bruikleen te geven aan het IISG, 'zoodat 't eventueel voor studie zou kunnen worden opengesteld'.⁶ In de loop van de volgende paar jaren is het grootste deel van het SDAP-archief aan het IISG in depot gegeven.

Behalve het archief van de SDAP kwamen er in deze beginjaren van het instituut ook stukken van bekende sociaal-democraten als F. van der Goes, P.J. Troelstra,

F.M. Wibaut, en van Henriëtte Roland Holst-van der Schalk. Toch liet de acquisitie van Nederlands materiaal te wensen over. Het jaarverslag 1938 meldt: 'Indien wij ons in dit jaarverslag afvragen, in hoeverre wij tevreden kunnen zijn over het bijeenbrengen van archieven en boekenverzamelingen uit en over de verschillende landen, dan worde vooropgesteld, dat, wat de archieven betreft, het zich in Nederland bevindende materiaal uiterst moeilijk te krijgen is. Het moge vreemd klinken, maar het is niet te ontkennen, dat de medewerking in ons eigen land nog zeer gering blijkt te zijn [...]. Er zal [...] nog heel wat moeite gedaan en medewerking verkregen moeten worden, vóór het door het Instituut verzamelde materiaal voor de kennis der sociale geschiedenis van het eigen land als voldoende kan worden beschouwd.'⁷

De verdere uitbouw van de Nederlandse collectie werd pas weer actief door Rüter ter hand genomen rond 1960, toen hij organisaties op sociaal gebied benaderde om hun archief bij het IISG onder te brengen. In 1964 besloot het NVV hiertoe en in 1967 werd het CNV-archief in depot gegeven. Het zou tot 1971 duren voordat de PvdA en haar nevenorganisaties volgden. Dit was mede te danken aan de inspanningen van de toenmalige partijsecretaris H.G. Ouwkerk, die als historicus het belang inzag van een goed beheerd archief. Regelmatig worden nu aanvullingen met stukken, ouder dan vijf jaar, overgebracht. Desondanks is het PvdA-archief bepaald niet volledig; zo ontbreken de notulen van de Tweede Kamerfractie van de PvdA uit de periode 1946-1962. Navraag bij het fractiebureau, het partijbestuur en vroegere Tweede Kamerleden had geen succes. Er zouden door de toenmalige secretaris Siep Posthumus notulen gemaakt zijn, die slechts in geschreven vorm zouden bestaan. Posthumus' secretaresse was echter van mening dat er nooit notulen waren geweest en dat

Posthumus tijdens de vergaderingen aantekeningen maakte voor zijn column in de krant.

Het IISG beheert inmiddels persoonlijke stukken van ongeveer vijftig sociaal-democraten, onder wie J.W. Albarða, W.Banning, G. van den Bergh, E.Boekman, W.A. Bonger, J. van den Doel, H.H. van Kol, H.Polak, J.Rot, J.H.A.Schaper, J.H.Scheps, W.Thomassen, L.Tilanus, P.J.Troelstra, J.M.den Uyl, H.Vos, H.B.Wiardi Beckman, F.M.Wibaut en M.Wibaut-Berdenis van Berlekom, S.de Wolff en J.A.van Zutphen.

De laatste decennia hebben een enorme groei in de acquisitieactiviteiten te zien gegeven. Hierbij kunnen we weer een onderscheid maken tussen de internationale en de Nederlandse verzamelingen. Een deel van de internationale acquisitie betreft materiaal dat nog steeds in deze tijd op verschillende plaatsen om politieke redenen bedreigd wordt. Zo werd er vijf jaar geleden een Turkse sectie opgezet, en werd er vorig jaar veel materiaal uit China verworven. Uit Latijns Amerika kwam de collectie van de gevluchte Chileen M.M.Segall en door Koos Koster verzameld materiaal. Het archief van de Duitse Informationsdienst der Alternativpresse (ID-Archiv) dat een vrijwel complete verzameling van alternatieve media uit de Bondsrepubliek en de rest van West-Europa bevat, vond in 1988 onderdak op het IISG.

Wat de verzamelingen betreft hebben de maatschappelijke veranderingen vanaf 1968 duidelijk hun sporen nagelaten in het IISG. Dit geldt vooral ook voor het Nederlandse materiaal. De opkomst van allerlei 'onofficiële organisaties' als actie- en solidariteitscomités is goed in de collectievorming van de laatste twintig jaar te traceren. Zo werd bij voorbeeld alle Vietnam-comités gevraagd hun archief bij het IISG onder te brengen, wat ook nagenoeg

is gebeurd. Ook andere buitenlandcomités brachten hun archief naar Amsterdam; niet alleen politiek gerichte, maar ook meer op ontwikkelings- en armoedeproblematiek gerichte organisaties als de x min y-beweging.

Een van de meest spraakmakende bewegingen uit het einde van de jaren zestig was Provo. Het archief van deze beweging was in eerste instantie ondergebracht bij de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam, in de collectie 'Sociale Bewegingen'; deze collectie is in 1990 in het IISG geïncorporeerd. Van de studentenbeweging zijn er verder collecties aanwezig van de ASVA uit Amsterdam en de studentenvakbonden uit Delft, Groningen, Nijmegen, Utrecht en Wageningen, en het archief van de landelijke Studenten Vakbeweging (SVB). De grote groei van de vredesbeweging vanaf het midden van de jaren zeventig wordt weerspiegeld in de archieven van het IKV en het organisatiecomité van de vredesbetoging van 1981, die op het IISG zijn gedeponneerd. De sporen van de recessie en de bijbehorende bezuinigingen en massawerkloosheid vanaf het einde van de jaren zeventig zijn terug te vinden in de collecties van het WAO-beraad en de Stichting Weerwerk – een onderzoekscollectief van Nijmeegse baanlozen – en in de uitgebreide bibliotheek van de Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn, die in 1989 een plaats in het IISG vond. Ook anti-kernenergie- en andere milieubewegingen zijn vertegenwoordigd aan de Cruquiusweg, evenals de restanten van de grote bloei van de kraakbeweging.

Het is voor een instituut als het IISG vanzelfsprekend van groot belang om de ontwikkelingen op politiek en maatschappelijk gebied op de voet te volgen. Dit geldt natuurlijk voor de internationale acquisitie, zoals de bovenstaande voorbeelden van Turks en Chinees materiaal laten zien, maar ook in Nederland wordt de vinger aan de pols gehouden. Bij het ontstaan van nieuwe organisaties

wordt soms al in een vroeg stadium gewezen op het belang van archiefvorming en de mogelijkheden die het IISG kan bieden. Na de vorming van Groen Links zijn nu de eerste contacten gelegd om het bestuur attent te maken op de mogelijkheid het archief op het IISG onder te brengen. Dit zou bovendien goed aansluiten bij het reeds aanwezige PSP-archief en de grote collectie CPN-materiaal.

Op soortgelijke wijze werd er materiaal van het Landelijk AIO Overleg (LAIOO) en van de Vereniging Verplegenden en Verzorgenden in Opstand (VVIO) verworven. De Stichting Platform Vrijwilligerswerk vond zelf haar weg naar het IISG.

De aandacht voor nieuwe ontwikkelingen betekent echter zeker niet dat er slechts gestreefd wordt naar het binnenhalen van zoveel mogelijk recente archieven. Als even belangrijk aandachtspunt binnen het beleid geldt het in stand houden en zo mogelijk aanvullen van de reeds aanwezige collecties. Zo werden onlangs het archief van W. Banning en notulen van de Amsterdamse sociaal-democratische raadsfractie rond 1910 verworven.

De acquisitie van archieven vindt op de meest uiteenlopende wijzen plaats en wisselt vaak van geval tot geval. Op het IISG is een relatief klein aantal personen belast met de acquisitie: voor de acquisitie in Nederland is één formatieplaats gereserveerd. Bij het opbouwen en op peil houden van de collecties spelen daarom de in Nederland en op vele plaatsen in het buitenland opererende vrienden van het IISG een belangrijke rol. Dit netwerk, gevormd door journalisten, historici, fotografen, politici, activisten et cetera, is van onschatbare waarde. Zij bezoeken allerlei manifestaties, congressen en demonstraties, en verzamelen overal waar zij komen pamfletten, foto's, affiches, periodieken, brochures en ander materiaal. Zij wijzen bovendien vaak

personen en organisaties op de mogelijkheid om hun archiefmateriaal op het IISG onder te brengen. Gedurende zijn vijfenvijftigjarig bestaan heeft het IISG op deze manier veel materiaal binnengekregen.

Vanzelfsprekend wordt er ook regelmatig samengewerkt met mensen uit de beweging zelf. Een goed voorbeeld hiervan vormt de samenwerking met de Stichting Onderzoek AJC. Het is met name Ad van Mook geweest die, optredend als contactpersoon, oud-AJC'ers door het gehele land bezocht en allerlei stukken naar het IISG bracht. Hier werd vervolgens een schifting aangebracht: de boeken, brochures en periodieken werden opgenomen in de bibliotheek, het beeldmateriaal bij de afdeling Beeld en Geluid, de archiefstukken werden geïnventariseerd. Voor een uitgebreide studie naar de AJC in oorlogstijd, die Geertje Naarden op initiatief van de Stichting Onderzoek AJC verrichtte, werd veel van dit materiaal gebruikt; bovendien interviewde zij zo'n vierhonderd oud-AJC'ers. Het geluidsmateriaal is vervolgens weer bij de afdeling Beeld en Geluid terechtgekomen. Zo is een zeer waardevolle en uitgebreide collectie over de bekendste sociaal-democratische jeugdbeweging ontstaan.

Een deel van de verwerving van nieuw materiaal komt direct voort uit twee van de andere kernactiviteiten van het IISG: wetenschappelijk onderzoek en dienstverlening. In verband met een biografie voor het *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland* ging de desbetreffende auteur op zoek naar materiaal over Henri Wollring (1869-1939). Deze Wollring was min of meer toevallig bij het socialisme betrokken geraakt, werd achtereenvolgens voorzitter van een afdeling van de Algemeene Nederlandsche Timmerliedenbond, lid van de SDB en van de SDAP, waarvoor hij van 1907 tot 1921 in de Amsterdamse gemeenteraad zat, en trok zich na 1921 geheel terug uit

de beweging. Toen er over deze toch niet onbelangrijke figuur uit de Nederlandse arbeidersbeweging vrijwel geen materiaal te vinden bleek, greep de auteur naar een laatste redmiddel: het telefoonboek. In de telefoongids van Amsterdam stonden twee Wollrings, die bij navraag kleinzonen van Henri Wollring bleken te zijn en die nog het nodige materiaal van hun grootvader bewaard hadden. De biografie voor het vierde deel van het *Biografisch woordenboek* kon geschreven worden, de familie kwam in contact met het IISG en droeg de collectie over.

Soms is de verwerving van een collectie afhankelijk van de activiteiten van één persoon. Zo bood in 1988 M. J. Maas, die een groot deel van zijn leven actief is geweest in drankbestrijdingsorganisaties, in het VARA-radioprogramma 'Op de zolder van' zijn archief aan het IISG aan. Het contact was vervolgens snel gelegd en nu ligt er op het instituut een belangwekkende collectie met stukken die teruggaan tot circa 1925.

Voor Joop en Liesbeth den Uyl was een bezoek aan het IISG in 1987 aanleiding te besluiten hun archief te zijner tijd op het instituut onder te brengen. Tot zijn verbazing trof Den Uyl in het archief van de WBS zijn eigen aantekeningen aan voor het rapport 'Om de kwaliteit van het bestaan', terwijl het archief van de Socialistische Internationale correspondentie met zijn vriend Olof Palme bleek te bevatten en hij, bladerend in *Het Volk* van 1900-1901, bij toeval een familieadvertentie van de familie van zijn vrouw vond. Na het plotselinge overlijden van Joop den Uyl kwam zijn volledige archief naar het IISG.

De vorm en de staat waarin materiaal binnenkomt en de bewerking op het instituut varieert minstens evenzeer als de verschillende wijzen van verwerving. Sommige collecties komen geheel geordend, inclusief coderingslijsten

binnen, zodat ze zonder meer een plek kunnen vinden in de magazijnen en, wanneer er geen beperkende voorwaarden zijn, direct voor onderzoek gebruikt kunnen worden. Andere collecties komen in vuilniszakken, beschimmeld en in grote wanorde binnen. Het voorbeeld van het materiaal uit de collectie Ab Wiegink is in dit verband illustratief. Het IISG bezat reeds een uitgebreid gedeelte van zijn collectie; het meest politiek gevoelige deel werd echter pas aan het einde van de jaren zeventig ontdekt in zeer slechte staat. Het kwam achter het behang van een Haarlemse zolder vandaan.

Wanneer een archief arriveert, blijft het als collectie bijeen en wordt de originele ordening zoveel mogelijk gehandhaafd. In sommige gevallen kan dit leiden tot grote problemen met de inventarisatie. Zo was het SDAP-archief over de periode 1894 tot 1912 door de toenmalige partij-archivaris Annie Adama van Scheltema-Kleefstra in de jaren dertig geordend via het pertinentiebeginsel, waarbij niet uitgegaan wordt van de herkomst van de stukken, maar op grond van het onderwerp stukken uit verschillende archieven bijeengevoegd worden. Zo zijn er allerlei stukken uit de persoonsarchieven van Troelstra, Tak, Wibaut en anderen in het SDAP-archief verzeild geraakt. Dit type ordening gaat duidelijk tegen alle basisregels van archiefordening in. Dit gebeurde mede omdat Annie Adama van Scheltema zich vooral richtte op het verzamelen voor en het opzetten van de partijtentoonstelling in 1934 waarvoor een ordening op onderwerp essentieel was. Vanaf 1918 was door het partijsecretariaat het archief via een veel gebruikelijker methode geordend. Toen het SDAP-archief na veel omzwervingen na de Tweede Wereldoorlog uiteindelijk weer op het IISG terugkeerde, verkeerde het niet alleen in grote wanorde, maar was het volgens twee geheel verschillende principes geordend.

Bovendien ontbraken veel stukken uit de periode 1933-1940, die in 1940 in de paniek van de meidagen door het partijbureau waren vernietigd. Uiteindelijk zou het tot 1984 duren, voordat er een complete inventaris verscheen.⁸ De verschillende ordeningsprincipes zijn uiteindelijk naast elkaar gehandhaafd, omdat een herordening van het archief met een totale omvang van 75 meter in de praktijk niet uitvoerbaar bleek.

Het SDAP-archief is, na aanmelding bij de desbetreffende studiezaalmedewerker vrij toegankelijk voor onderzoek, met uitzondering van de dossiers die betrekking hebben op het onderzoek van de Eeraad van de SDAP naar het gedrag van partijleden in de Tweede Wereldoorlog. Met het noemen van het begrip 'toegankelijkheid' komen we op het spanningsveld tussen privacy, bescherming van belangen van mensen en het belang van de wetenschap die met zoveel mogelijk openbaarheid gediend is. De vaak politiek gevoelige aard van de op het IISG aanwezige collecties brengt met zich mee dat niet alle collecties zonder meer openbaar kunnen zijn. Jonge activisten kunnen bij voorbeeld in hun latere carrière geschaad worden door al te openhartige onthullingen over hun 'revolutionaire verleden'. Er kunnen ook andere redenen zijn om (gedeelten van) een archief gesloten te houden. Zo bevat het archief van Joop den Uyl ook materiaal betreffende de kabinetsperiode Den Uyl, dat twintig jaar gesloten moet blijven. Stukken over zijn contacten met het Koninklijk Huis zijn vijftig jaar gesloten. Over persoonlijke stukken, zoals dagboekantekeningen, worden afspraken gemaakt met de schenkers.

Voor een zinnig gebruik van de collecties is een goede ontsluiting natuurlijk onontbeerlijk. Wat de archiefcollecties betreft zijn er inmiddels een groot aantal inventarissen en

plaatsingslijsten gemaakt. Van de grotere en belangrijker collecties verschijnen deze regelmatig als Werkuitgave. Behalve de inventarissen per collectie is er inmiddels ook een thematisch overzicht van al het bekende materiaal betreffende de geschiedenis van het communisme in Nederland verschenen.⁹ Daarnaast werd de archiefcollectie van het IISG in 1989 toegankelijker gemaakt door de publikatie van de tweede, geheel herziene en uitgebreide druk van Mies Campfens' *De Nederlandse archieven van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis* en de uitgave van een eerste internationale archievgids, Elly Koen en Atie van der Horst (red.), *Guide to the International Archives and Collections at the IISH, Amsterdam*. Jaarlijks verschijnen er aanvullingen op beide gidsen in respectievelijk het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* en de *International Review of Social History*. De toegankelijkheid is verder enorm verbeterd door de automatisering van de totale catalogus van al het toegankelijke gedrukte materiaal binnen het IISG, het NEHA en het Nederlands Persmuseum, die binnen twee jaar haar beslag kreeg. Ten slotte is er vorig jaar een begin gemaakt met het per computer toegankelijk maken van de collectie van de afdeling Beeld en Geluid, waarbij het beeldmateriaal gedigitaliseerd opgeslagen en voor de bezoeker op beeldscherm opvraagbaar is.

Wetenschappelijk onderzoek, publikaties en faciliteiten

Het IISG heeft vanaf de oprichting af kunnen bogen op wetenschappers van internationale faam, gespecialiseerd op de gebieden, die ook de kern van de collecties vormen. Wij noemen hier de Duitse onderzoekers Hans Stein (1894-1941) en Werner Blumenberg (1900-1965), voorts Boris Ivanovich Nikolaevsky (1887-1966), Boris Moiseevic Sapir (1902-1989) en Jan M. Meijer (1923-1980) als spe-

cialisten op het gebied van de Russische geschiedenis, en Arthur Lehning voor het anarchisme.

Wat betreft de Nederlandse sociale geschiedenis moeten vooral de namen worden genoemd van Adolf Johan Cord Rüter (1907-1965) en Frits de Jong Edz. (1919-1989). Het IISG was nauw betrokken bij oprichting en verdere ontwikkeling van de Sociaal-Historische Studiekring, die in 1953 in het gebouw van het IISG werd opgericht en in 1968 tot de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Sociale Geschiedenis (NVSG) omgedoopt werd. Het IISG heeft een vertegenwoordiger in het bestuur van de vereniging, terwijl verschillende medewerkers deel hebben uitgemaakt van de redactie van het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*.

Vanaf de oprichting van het IISG was een hoofddoel voor Posthumus het publiceren van de resultaten van wetenschappelijk onderzoek, dat door IISG-medewerkers of door andere onderzoekers op het IISG was verricht. Net als bij het NEHA wilde hij tenminste één wetenschappelijk tijdschrift en één of meerdere series boekpublicaties. Zo verscheen in 1936 het eerste nummer van de *International Review for Social History*, terwijl een jaar later het eerste *Bulletin of the International Institute of Social History* verscheen, dat meer praktische informatie over bronnenmateriaal en dergelijke gaf. Ten gevolge van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en de wederopbouw daarna kwamen de boekpublicaties niet vóór 1955 van de grond. Een aanzienlijk aantal bronnenpublicaties van belangrijke internationale collecties verscheen, waarvan hier alleen als waarschijnlijk bekendste uitgave de Archives Bakounine wordt genoemd. Het *Bulletin* begon in 1950 weer te verschijnen (tot 1955), terwijl het wetenschappelijke tijdschrift vanaf 1956 weer verscheen. Was het tijdschrift vóór de Tweede Wereldoorlog uitgebracht onder de titel *International*

Review for Social History, na een opmerking van G.D.H. Cole dat deze titel incorrect Engels was, verscheen het nu onder de titel *International Review of Social History*.¹⁰

Van 1976 tot 1985 verscheen in samenwerking met uitgeverij Van Genneep de serie *De Nederlandse Arbeidersbeweging*, onder redactie van Mies Campfens, Fritjof Tichelman en Anneke Welcker. Naast geannoteerde levensherinneringen, studies over de AJC, de geschiedenis van het NVV en over regionale ontwikkelingen van de sociale beweging, verschenen hierin onder andere de proefschriften van Anneke Welcker (*Heren en arbeiders*, 1978), P. de Rooy (*Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding*, 1979), H. Dona (*Sport en socialisme*, 1981) en J. Perry (*Roomsche kinine tegen de roode koorts*, 1983). In totaal kwamen zestien delen in deze serie uit.

De redactie van de *International Review of Social History* formuleerde in 1987 een viertal aandachtspunten met betrekking tot de beoefening van de sociale geschiedenis, te weten:

1. arbeid, arbeidsmarkt en arbeidsverhoudingen;
2. persoonlijke, institutionele en culturele aspecten van machtsverhoudingen en sociale functies;
3. sociale en politieke bewegingen, zowel emancipatorisch als onderdrukkend, met inbegrip van de ideeën die in deze bewegingen een rol speelden;
4. theoretische en methodologische aspecten van de bovengenoemde onderwerpen.

Deze aandachtspunten – waaronder de traditionele aandacht van het Instituut voor de studie van de organisaties en haar leidende figuren in de arbeidersbeweging – vormen de basis van het huidige wetenschapsbeleid van het IISG. Momenteel loopt er onderzoek op de volgende gebieden: Duitsland met de geschiedenis van het marxisme, Rusland, socialisme in Indonesië, Turkse arbeiders- en emancipatiebewegingen, Eerste en Tweede Internationale

en Komintern, Chinees socialisme en communisme, anarchisme, arbeidsmarkt en trekarbeid in Europa, socialisme en communisme in Nederland. Deze onderwerpen worden door medewerkers van het IISG bestudeerd, in nauwe samenwerking met collega-historici in Nederland en daarbuiten.

Een zeer omvangrijk en internationaal samenwerkingsverband is het zogeheten 'Determinantenproject' (*Determinants of the influence of the organized labour movement before 1914 – a comparative analysis*). In dit omvangrijke project wil men de oorzaken van het succes van de arbeidersbeweging in de jaren van haar ontstaan (1870-1914) in een dertigtal landen met elkaar vergelijken; methodologisch gezien een vernieuwing. Geregeld komen de medewerkers aan dit project samen om de voorlopige resultaten van hun bevindingen uit te wisselen.

Dit soort congressen zijn zonder de faciliteiten van het IISG in zijn nieuwe behuizing onvoorstelbaar. In het gebouw aan de Cruquiusweg zijn er mogelijkheden voor congressen en vergaderingen tot 150 personen. Veel historische verenigingen en organisaties maken van deze voorzieningen gebruik. Zo ook het belangrijkste internationale samenwerkingsverband van instellingen die zich bezighouden met geschiedenis van de arbeidersbeweging, de International Association of Labour History Institutions (IALHI). Door de ontwikkelingen in Oost-Europa en de Sovjetunie, en de intensievere samenwerking met sinologen worden de internationale contacten nog steeds uitgebreid. Zo staat een nieuwe aanpak van het Bakuninproject op stapel, waarbij samengewerkt gaat worden met onderzoekers uit onder meer Hongarije, de Verenigde Staten en de Sovjetunie. Verder gaat het IISG een grotere rol spelen in de volledige uitgave van de werken van Marx en Engels. Volgens afspraken met het Instituut voor Marx-

isme-Leninisme te Moskou, de Akademie der Wissenschaften der DDR in Berlijn en het Karl-Marx-Haus in Trier wordt momenteel de oprichting voorbereid van een stichting met zetel in Amsterdam.

Vanzelfsprekend wordt er ook op verschillende terreinen met Nederlandse instellingen en organisaties samengewerkt, zowel op wetenschappelijk gebied (zoals met de hierboven genoemde NVSG), als ook op maatschappelijk gebied. Zo werd in samenwerking met de Wiardi Beckman Stichting de inventaris van het archief van de SDAP gepubliceerd, werkte het wetenschappelijk bureau van de CPN, het IPSO, mee aan de publikatie van het apparaat voor de geschiedschrijving van het communisme, *Van bron tot boek*, en wordt met het IIAV de bibliografie van Annie Romein-Verschoor gepubliceerd. Ook de faciliteiten voor het organiseren van tentoonstellingen zijn voor organisaties als de Industriebond FNV en de organisatoren van de OR-Manifestatie 'Tien jaar Wet op de ondernemingsraden' aanleiding geweest samen te werken met het IISG. Zo werkt het IISG ook mee aan de voorbereiding van de komende tentoonstelling over honderd jaar sociaaldemocratie, die voor 1994 gepland staat. Bovendien worden er op de museumvloer van het nieuwe pand aan de Cruquiusweg regelmatig door het IISG, door andere instituten in het gebouw, of door derden tentoonstellingen gemaakt. Een voorbeeld hiervan is de naar aanleiding van honderd jaar 1 Mei gehouden tentoonstelling, waar afgelopen mei Hilda Verwey-Jonker sprak. Zij nam daar het eerste exemplaar in ontvangst van het boek *Een dag is 't van vreugde, een dag is 't van strijd... Geïllustreerde geschiedenis van 1 Mei in Nederland*.

Als bijzondere vorm van samenwerking noemen we hier nog de oprichting van een Nationaal Vakbondsche Historisch Museum, waarin het IISG participeert samen met de

Vakbondshistorische Vereniging (VHV). In mei 1991 zal dit museum zijn poorten openen in het voormalige ANDB-gebouw aan de Amsterdamse Henri Polaklaan.

De publikatieafdeling maakte in de afgelopen jaren een belangrijke ontwikkeling door. Het instellen van een redactiecommissie, bestaande uit Nederlandse en Belgische sociaal-historici, naast IISG-medewerkers, zorgde voor een stroom publikaties. Deze redactiecommissie is niet alleen inhoudelijk verantwoordelijk voor de *International Review of Social History*, maar ook voor een belangrijk deel van de wetenschappelijke boekpublicaties: monografieën, samengestelde bundels en bronnenpublicaties. Naast deze redactiecommissie bestaat er sinds 1988 een internationale Advisory Board, waarin de hoofdlijnen van het publicatiebeleid worden bediscussieerd met vooraanstaande sociaal-historici uit West-Europa en de Verenigde Staten. In totaal lopen er momenteel zo'n dertien Nederlands-, Engels-, Frans-, Duits- en Russischtalige series, naast verschillende publikaties buiten serieverband.

Terwijl tot het midden van de jaren tachtig alle publikaties door commerciële uitgeverijen werden verzorgd, worden de meeste Nederlandstalige en een aantal buitenlandse uitgaven sinds 1985 in eigen beheer uitgegeven, via de Stichting beheer IISG. Een van de succesvolste uitgaven is het *Biografische woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, uitgegeven in samenwerking met de NVSG. Het project voorziet in een reeks van zes delen, waarvan tot nu toe vier delen zijn verschenen. Op initiatief van de vereniging werd al in 1953 een redactie benoemd, bestaande uit P.J. Meertens, Fr. de Jong Edz. en O. Noordenbos. Er zouden biografieën worden geschreven van personen die een belangrijke rol hadden gespeeld in de Nederlandse arbeidersbeweging in de periode 1860-1918.

Ondanks de inspanningen en het vele werk van P.J. Meer- tens kwam dit project niet van de grond. Het zag er naar uit dat het woordenboek alleen in de vorm van verspreide bio- grafieën in verschillende tijdschriften zou verschijnen.¹¹ Pas toen eind 1983 medewerkers van het IISG zich opnieuw met dit project gingen bemoeien, waardoor er meer faciliteiten en financiële middelen beschikbaar kwamen, kwam er echt schot in de zaak. Besloten werd een serie van zes delen te maken, waarvan het eerste deel in 1986 verscheen. Naast biografieën over voormannen als Troelstra, Wibaut en Vorrink worden personen van regionale of plaatselijke betekenis beschreven. Voorwaarden hierbij zijn dat de beschreven personen overleden zijn en het hoogtepunt van hun activiteiten vóór 1945 ligt. De begrippen 'socialisme' en 'arbeidersbeweging' zijn ruim opgevat. Personen uit alle relevante politieke stromingen en stromingen in de vakbeweging – kortom personen die de sociale emancipa- tie wilden bevorderen – zijn opgenomen. Naast gegevens over de levensloop, levensomstandigheden en betekenis voor de arbeidersbeweging van de beschreven persoon, is zoveel mogelijk geprobeerd van iedereen een portret af te drukken. In verschillende gevallen is de enige beschik- bare foto afkomstig uit de werken van W.H. Vliegen. Zelf hechtte hij grote waarde aan goed gelijkende portretten zoals ook blijkt uit zijn brief aan Annie Adama van Schel- tema-Kleefstra van 11 augustus 1934: '[...] Inliggend het portret terug, dat ik heb afgekeurd. Ik heb dat snuit met dien vollen baard maar zeer kort gehad. Dat was nog vóór 1894 en ik geloof niet dat er behalve Pieters dan, nog lui zijn die mij zoo hebben gezien.' Vliegen biedt een andere foto aan want 'dat is het beste uit dien tijd en het is ook voldoende proletarisch'.¹² Ieder deel van het *Biografisch woordenboek* wordt afgesloten door een cumulatief register dat, behalve persoonsnamen en pseudoniemen, ook periodieken, orga-

nisaties en geografische begrippen bevat, waardoor een dwarsdoorsnede en een beeld van de organisatie- en partij-geschiedenis gegeven wordt.

Naast het *Biografisch woordenboek* is er in 1986 ook gestart met de serie *Studies + Essays*, waarin vooral Nederlands (promotie-)onderzoek wordt gepubliceerd, dat meestal is gebaseerd op materiaal dat zich in het IISG bevindt. Zo verschenen enkele belangrijke studies over de geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie, over belangrijke perioden en ontwikkelingen in de Nederlandse vakbeweging en over een aantal algemenere sociaal-historische onderwerpen. Aparte vermelding verdienen de drie boeken, die verschenen naar aanleiding van de British-Dutch Conference on Labour History. De tweejaarlijkse conferenties zijn een gezamenlijk initiatief van de NVSG en de Britse Society for the Study of Labour History en vormen een mooi voorbeeld van een moderne comparatieve benadering van de sociale geschiedenis. Voor de verschillende gebruikers van de collecties worden er door de Stichting beheer IISG inventarissen, plaatsingslijsten en bibliografieën van de belangrijkste collecties uitgegeven in de serie *IISG-Werkuitgaven/Working Papers*. Naast deze uitgaven in serieverband worden er ook losse uitgaven gepubliceerd, waarbij een accent wordt gelegd op de culturele geschiedenis van de arbeidersbeweging. Voorbeelden hiervan zijn de bovengenoemde boeken over de geschiedenis van de AJC in oorlogstijd en over honderd jaar 1 Mei. In dit verband kan verder nog gewezen worden op een publikatie over sociaal-democratische gemeentepolitiek, de biografie van de Rotterdamse arbeider-wethouder Dries van der Vlerk door Jan Grandia.

Ten slotte

Na een periode van onstuimige groei, die het instituut letterlijk en figuurlijk in zijn voegen deed kraken en de daaropvolgende stagnatie ten gevolge van een complex van organisatorische en financiële problemen, is het IISG na de verhuizing beter dan ooit toegerust voor het verwezenlijken van de doelstellingen: het verzamelen, toegankelijk maken, ter beschikking stellen en bestuderen van materiaal op het gebied van de sociale geschiedenis. Het IISG in zijn nieuwe jasje biedt de geïnteresseerden in de sociale geschiedenis niet alleen een unieke verzameling oude stukken, maar bovendien moderne faciliteiten om deze optimaal te kunnen gebruiken.

Noten

1-SDAP-archief; inv. nr. 2891-2892; documentatiemateriaal tentoonstelling 1934.

2-S. van der Beek, *Biblionieuws*, II, THE, Eindhoven, 1977.

3-Zie hiervoor met name het recente onderzoek van K.H. Roth, 'Searching for lost archives: The role of the Deutsche Arbeitsfront in the pillage of West European trade union archives', in: *International Review of Social History*, XXXIV, 1989, pp. 272-286 en supplement 1989, pp. 1-88.

4-SDAP-archief; inv. nr. 467; rapport archiefcommissie 1931.

5-A. Adama van Scheltema-Kleefstra, 'Herinneringen van de bibliothecaresse van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 4e jrg. nr. II, juni 1978, p. 142.

6-SDAP-archief; inv. nr. 469; notulen archiefcommissie, II-12-1935.

7-Jaarverslag IISG 1938, p. 7.

8—De inventaris verscheen als IISG-Werkuitgave: H. Hondius, M. Schrevel, *Inventaris van het archief van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) 1894-1946*, IISG-Werkuitgave I, (Amsterdam, 1985).

9—C. Boet e. a., *Van bron tot boek. Apparaat voor de geschiedschrijving van het communisme in Nederland*. IPSO/IISG, Amsterdam, 1987.

10—M. Hunink, *De papieren van de revolutie*, p. 106, noot 9.

11—Zie voor de geschiedenis van het woordenboek B. Reinalda, 'Dertig jaar Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 9e jrg. nr. 32, november 1983, pp. 370-396.

12—SDAP-archief; inv. nr. 2892; documentatiemateriaal tentoonstelling 1934.

Literatuur

A. Adama van Scheltema-Kleefstra, 'Herinneringen van de bibliothecaresse van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis' in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 4e jrg. nr. 11, juni 1978, pp. 141-176.

H. van Beek, J. Kloosterman, *Moving Marx. The International Institute of Social History at 31 Cruquiusweg Amsterdam*, (Amsterdam, 1989).

E. J. Fischer, 'The International Institute of Social History — Reorganisation after fifty years', in: *International Review of Social History*, xxxiii, 1988, pp. 246-251.

E. J. Fischer, J. L. J. M. van Gerwen, J. J. Seegers (red.), *De Vereeniging Het Nederlandsch Economisch Historisch Archief 1914-1989* (Amsterdam, 1989).

H. Hondius, M. Schrevel, *Inventaris van het archief van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) 1894-1946*, IISG-Werkuitgave I, (Amsterdam, 1985).

M. Hunink, *De papieren van de revolutie. Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis 1935-1947* (Amsterdam, 1986).

J. Lucassen, *Tracing the past. Collections and research in social and economic history: the International Institute of Social History, the Netherlands Economic History Archive and related institutions* (Amsterdam, 1989).

K.H. Roth, 'The International Institute of Social History as a pawn of Nazi social research. New documents on the history of the IISH during German occupation rule from 1940 till 1944', in: *International Review of Social History*, XXXIV, 1989, supplement pp. 1-88.

K.H. Roth, 'Searching for lost archives: the role of the Deutsche Arbeitsfront in the pillage of West European trade union archives', in: *International Review of Social History*, XXXIV, 1989, deel 2, pp. 272-286.

J.M. Welcker, 'Veertig jaar Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (1935-1975)' in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 1e jrg. nr. 3, december 1975, pp. 372-393.

